

1. כרמים ושקמה

ישראל רוזנסון

יאיר פרג'ון עמד בסקירתו (לעיל) על תפוצתם הרחבה של גפנים מודלות על גבי שקמים במישור החוף הדרומי, ועל הפוטנציאל החקלאי הגלום בשיטת גידול זו. להדליית גפנים על עצים שונים, בתוכם שקמים, יש הד במשנה:

על אתר ג (תשרי תשנ"ח)

142

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המדלה את הגפן על מקצת אילן מאכל מתר להביא זרע אל תחת המותר. ואם הלך החדש יחזירנו. מעשה שהלך רבי יהושע אצל רבי ישמעאל לכפר עזיז, והראהו גפן מדלה על מקצת תאנה. אמר לו: מה אני להביא זרע אל תחת המותר? אמר לו: מתר. והעלהו משם לבית המגננה והראהו גפן שהיא מדלה על מקצת הקורה וסדן של שקמה ובו קורות הרבה. אמר לו: תחת הקורה זו אסור השאר מתר. (כלאיים פ"ו מ"ד)

האיסור העומד בבסיס ההלכה הוא כלאי הכרם. משנתנו דנה בתחום האסור בזריעה מתחת לאילן שהודלתה עליו גפן. בלי להיכנס במסגרת זו לפרטים של דיני כלאיים למדנו אודות המנהג להדלות גפנים על עצים שונים, ובתוכם שקמה. במשנתנו מדובר בשקמה שנקצצה והעלתה קורות. קטע הגזע שנותר - אחר שהעץ נגדם - מכונה 'סדן' וממנו הולכות ומתפתחות הקורות. הייתה זו שיטה ידועה לייצור קורות שקמה שנוצלו אחר כך לבנייה¹. במקרה הנידון הודלתה הגפן על אחת הקורות והשטח שמתחת לקורה זו נאסר בזריעה. לעומת זאת, על השטח המשתרע מתחת לקורות האחרות לא חל כל איסור. המשנה מביאה לא אחת דוגמות נדירות ומיוחדות להמחשת עקרוניתה², אך באופן כללי מקובלים אנו כי 'דיבר הכתוב בהווה'. כך גם אם נטען לגבי המקרה הנידון, מבלי להתחייב על מידת תפוצתה של הדליית גפנים על שקמים, ניתן לומר כי נהגו לעשות זאת.

ייתכן כי הדליית גפנים על שקמים שימשה גם יסוד לשירה בפיוט ארץ ישראלי לט"ו בשבט:

בראש שנה לאילן שקמים ושורוק יגבה כזה
תשמיענו כי שלום אמת אתן במקום הזה³

הפייטן הלא מוכר חיבב ללא ספק את עצי ארצנו. אות וסימן לכך הקדשת פיוט לט"ו בשבט - עניין שאינו נפוץ כלל ועיקר. גם התוכן המעלה שורה של עצים, מהם נדירים למדי במקורותינו, מעיד על חיבתו לצומח.

הפיוט מסודר לפי הא"ב ובאות 'שין' ציין 'שקמים ושורוק'. 'שורוק' היא מלה נדירה ביותר, אך דומה כי מותר לפרשה כעיבוד של 'שורק', הלא הוא כינוי לגפן

¹ י' פליקס, **עולם הצומח המקראי**, רמת גן 1962, עמ' 54; י' פליקס, **תלמוד ירושלמי מסכת שביעית**, א', ירושלים תש"מ עמ' 263.

² גם מהיבט אחר ברור שמדובר כאן בדוגמה נדירה, שכן ר' ישמעאל חי בכפר עזיז הסמוך לחברון, שגובהו - גם אם פחות מחברון - עדיין רב מאד, וספק אם שקמים גדלו שם מעשה שגרה.

³ מ' זולאי, **ר' יהודה הלוי שאינו ר' יהודה הלוי**, ארץ ישראל ופיוטיה - מחקרים בפיוטי הגניזה, עורך: א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 211.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

משובחת במקרא. אם כך הוא, דומה כי השורה 'שקמים ושורוק יגבה כזה' אחת משמעותה - השורק (גפן) על השקמים יגביה, וזו אכן ברכה ראויה לשני אלה - השקמה והגפן, לראש השנה לאילן, שכן ברכת הגובה לשקמה היא גם ברכת התנובת לגפן המטפסת עליה! דומה כי צירוף כזה יכול להיווצר אך ורק כתוצאה ממראה עיניים!

לסיום, באחד מפיוטי ההושענה העתיקים מצאנו:

...חידוש פני אדמה
טיעת עצי נשמה
יקבים וקמה
כרמים ושקמה
לתבל המסימה⁴

הצירוף 'כרמים ושקמה' חשוב כמובן לחריזה, אך אין להוציא מכלל אפשרות כי ביטוי מיוחד שכזה (השווה לקודמו הפשוט שבפשוטים - 'יקבים וקמה', המעמיד יין מול דגן!) צמח על רקע מבט ממשי על מגזר מיוחד ונדיר של עולם החקלאות בארץ ישראל.

גת סמוך לשקמים באשקלון (צילום יוסי שפנייר): מספר גיתות שנראים בהם בורות דריכה ובורות קטנים לאיסוף התירוש. המעניין הוא שכל האיזור של הגיתות, שהוא סמוך לאשקלון, הוא חולי. שם, נכל הנראה, גדלו גפנים ששימשו תומר גלם למערכת הגיתות שנחשפה במקום. ברקע נראים עצי שקמה שהחולות הוא מקום גידולם הטבעי.

⁴ מחזור לסוכות ולשמיני עצרת, מהדורת גולדשמידט תשמ"א, עמ' 174.